

Az etelközi magyar törzsek szállásterületei

A magyar őstörténeti irodalom érdekes, de voltaképpen indokolható paradoxona, hogy míg a honfoglalás utáni, Kárpát-medencei megtelepedést illetően jó néhány hipotézis született,¹ addig a 895 előtti időszakkal kapcsolatban csak és szinte kizárólag a törzsszövetségi szállásterületeket (Levedia, Etelköz) igyekeztek megrajzolni, a törzsek elhelyezkedésére vonatkozóan érdemleges feltevés nem született. E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a törzsszövetségi szállásterületen belül nagyjából meghatározzuk az egyes törzsek lokalizációját, területét. Tisztában vagyunk egy ilyen hipotetikus rekonstrukció nehézségeivel, hiszen a rendelkezésünkre álló források alapján még a 895 előtti, etelközi szállásterület behatárolása is vitatott. Így mindenképpen egy feltételezett törzsszövetségi szállásterülettel számolva kell további feltevéseket tennünk a törzsek elhelyezkedését illetően. Nem állhatunk meg azonban a törzsszövetségi szállásterület megrajzolásánál, hiszen ez roppant keveset árul el az egyes törzsek helyéről, s a honfoglaló magyarság életének színterét — Etelköz lokalizálásától függetlenül — rendkívül nagy térségbe helyezi.

Kiindulópontunk Etelköz, a 895 előtti törzsszövetségi szállásterület lehet. A magyarok e hazájának nevét csak Konstantinos császár őrizte meg a *De Administrando imperio* c. művében, ahol két helyen is említette. A 38. fejezetben azt közölte,

¹ A 10. századi Kárpát-medencei törzsi szállásterületekre l. pl. Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete 896-ig. Oradea—Nagyvárad, 1924. 10—22.; Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Bp. 1923. 40—46.; Deér József: A honfoglaló magyarság. In: Ligeti Lajos (szerk.): A magyar-ság őstörténete. Bp. 1943. 135—137.; Moór Elemér: A honfoglaló magyarság megtelepedése és a székelyek eredete. Bp. 1944. 10—21, 91—92.; Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 191—242.; Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 443—466.; Herényi István: A magyar törzsszövetség törzsei és törzsfői. *Századok* 116 (1982) 82—85, 92.; Dénes József: A honfoglaló magyarok vezérei és törzsei. *Életünk* 26 (1988) 11. sz. 1140—1145.

hogy a magyarokat kettészakító besenyő támadás után „a nyugati rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközű nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”² A 40. fejezetben azt olvashatjuk, hogy „*azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevére Etelnek és Küzűnek nevezik, s mostanában a besenyők lakják.*”³ A konstantinosi tudósításból egyértelműen kitűnik, hogy a szállásterület folyóról kapta nevét: vitatott azonban, hogy egy konkrét folyóról (Volga, Don, Dnyeper stb.) van-e szó vagy pedig az elnevezésben folyót jelölő török közszóként szerepel az „*etel*”, s a szállásterület nevének jelentése „*folyóköz*”.⁴ A bizánci császár egyértelműen utalt arra is, hogy saját korában (950 körül) besenyők laktak Etelközben. Konstantinos azonosította a korabeli Besenyőországot a korábbi magyar szállásterülettel, ez művének több fejezetéből is kitűnik. Szerinte a kazáriai polgárháborúban alulmaradt kabarok (kavarok) a besenyők földjén telepedtek le a magyarokkal együtt.⁵ A 8. és a 37. fejezetből is kiderül, hogy a besenyők egykori magyar szállásterületen laktak, ahonnan elűzték korábban a magyarokat.⁶ A 38. fejezet végén azt közölte a bizánci császár, hogy „*a besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják*”, majd öt folyó nevét említette, ezek a Dnyeper, Dnyeszter, Bug, Prut és Szeret folyókkal azonosíthatóak.⁷ A kutatók a konstantinosi híradás, valamint más források (elsősorban az arab források: Ibn Ruszta és Gardizi stb.) alapján eltérőképpen rajzolták

² Moravcsik Gyula: *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Bp. 1950. (a továbbiakban: DAI) 172–173.; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk. Györffy György. Bp. 1986.³ (a továbbiakban: MEH) 118–119.; Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Bp. 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 44.

³ DAI 176–177.; MEH 121.; ÁMTBF 47–48.

⁴ A törzsszövetségi szállásterületekre (Levedia, Etelköz) vonatkozó irodalomra l. pl. Jenkins, R. J. H. (ed.): *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio*. vol. II. Commentary. London, 1962. 148.; Bartha Antal: *A IX–X. századi magyar társadalom*. Bp. 1968. 118–119.; Kristó Gyula: az l. jegyzetben i. m. 41–43, 117–118.; az „*Atel*” = folyó jelentésre l. pl. Vernadsky, G.—Ferdinandy, M.: *Studien zur ungarische Frühgeschichte*. München, 1957. 14.; konkrét folyónevet jelölt, l. pl. Gyóni Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. Bp. 1943. 29.; a Dnyepert kereste az Atelben Fehér Géza: *Atelkuzu területe és neve*. Századok 47 (1913) 681, 685.; a Dnyesztert Pauler Gyula: *Lebedia, Etelköz, Millenárium*. Századok 14 (1880) 10–16, 102–106.; a Dont pl. C. A. Macartney: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. 94–95.

⁵ DAI 174–175.; MEH 120.; ÁMTBF 46.

⁶ DAI 56–57, 166–167.; ÁMTBF 37, 40–41.

⁷ DAI 174–175.; MEH 119–120.; ÁMTBF 45.

meg Etelközt. Van olyan nézet is, amely szerint a Dontól keletre kell keresnünk Etelközt, de a feltevések zöme a Dontól nyugatra fekvő magyar szállásterülettel számolt.⁸ Egy feltevés a Don vidékére helyezte Etelközt.⁹ A legtöbb kutató a konstantinosi öt folyó tájára, a Dnyeper—Szeret közötti területre lokalizálta a honfoglalás előtti magyar szállásterületet.¹⁰ Egyes feltevések e régió belüli körzetnek tekintik Etelközt.¹¹ Újabban egyre inkább tért hódít az a hipotézis, amely a Don és az Al-Duna közötti hatalmas területet nevezi Etelköznek.¹² Véleményünk szerint e felfogás közelítheti meg legjobban a korabeli valóságot. A konstantinosi Besenyőország keleti határa ugyanis a Don volt, míg nyugati határa az Al-Dunánál húzódott (37. és 42. fejezet).¹³ A 38. fejezetben felsorolt folyók a besenyő szállásterületen belüli nagyobb folyók lehettek, a Dnyeper—Szeret régió Besenyőország nyugati felét alkotta, ahol négy besenyő törzs lakott.¹⁴

Kiinduló axiómánk tehát, hogy a 895 előtti magyar szállásterület, Etelköz azonosnak tekinthető a 950 körüli Besenyőország területével. Mindkét törzsszövetségi szállásterület keleti határa a Donnál, míg nyugati határa az Al-Dunánál lehetett. Alátámaszthatja ezt a magyarok esetében az is, hogy Gardizi két folyót említ, az Atilt és a Dunát (Duba).¹⁵ Feltesszük, hogy nemcsak befolyási vagy uralmi körzete volt e hatalmas terület a magyaroknak, ahogy azt például Bartha Antal vagy

⁸ Etelköz lokalizálására általában I. 2. jegyzet; Dontól keletre levő Etelközre I. Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79—80 (1945—1946) 14.

⁹ Macartney, C. A.: a 4. jegyzetben i. m. 94—95.; a Volga és a Dnyeper közé tette Vékony Gábor: Levedia meg Atel és Kuzu. Magyar Nyelv 82 (1986) 42—43, 50—51.

¹⁰ Pl. Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 23.; Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 152—154.; Bartha Antal: a 4. jegyzetben i. m. 96—97, 100—101.; Kristó Gyula: az I. jegyzetben i. m. 113, 116—117.

¹¹ Dnyeszter—Szeret vidékre I. Diaconu, P.: Les Petchenegues au Bas Danube. Bucuresti, 1970. 12, 35—36.; I. még Benkő Loránd: A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán. Magyar Nyelv 80 (1984) 405—412.

¹² L. pl. Czeglédy Károly: Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához) In: uő.: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985. 119—123.; Fodor István: Verecke híres útján. Bp. 1975. 202.; Györffy György: Legenda és valóság Árpád személye körül. Kortárs 1977. I. sz. 107.; Tóth Sándor László: Az etelközi magyar—besenyő háború. Századok 122 (1988) 555—556.; Váczy Péter: Etelköz. In: uő.: A magyar történelem korai századaiból. Bp. 1994. 12—16.

¹³ DAI 166—169, 174—175, 182—183.; ÁMTBF 41—42, 45, 50.; I. még Váczy Péter: a 12. jegyzetben i. m. 14—15.

¹⁴ DAI 168—169.; vö. még Tóth Sándor László: a 12. jegyzetben i. m. 555.

¹⁵ MEH 88.

Kristó Gyula feltételezte, hanem ténylegesen itt laktak.¹⁶ Perényi Józseffel értünk egyet e kérdésben, aki arra mutatott rá, hogy a nagy térség önmagában nem zárja ki a magyarok ittlétét, mivel nem ismerjük pontosan lélekszámukat.¹⁷ Érvelését azzal is kiegészíthetjük, hogy ha a magyarokat elűző besenyők esetében nem zárjuk ki, hogy ténylegesen birtokolták a Don és Duna közti területet, nem helyezkedhettünk erre az álláspontra a magyarok esetében sem. Mindkét nép e hatalmas zóna egyes, feltehetően folyók közeli részeit lakhatta, s jócskán lehettek lakatlan területek. A magyarokat és a besenyőket is nomád életforma jellemezhetette, állandó mozgás, vándorlás tételezhető fel a törzsszövetségi, illetve a törzsi szállásterületen belül.¹⁸

Az etelközi magyar törzsek szállásterületének vizsgálata során az analógia és a visszakövetkeztetés módszereit alkalmazzuk elsősorban. Kiindulópontunk és alapunk a 10. századi besenyő szállásterület és a besenyő törzsek ezen belüli elhelyezkedése, amely analógiás lehetőséget biztosít a 9. századi etelközi magyar törzsek szállásait illetően. Egyrészt ugyanis a Volga és Ural közti hazájukból való elűzésük után a besenyők csakis és kizárólag a magyaroktól foglaltak el területet, ahol Konstantinos korában is éltek. Másrészt a besenyőknek ugyanúgy nyolc törzsük volt, mint a magyaroknak, így a terület megszállása hasonlóképpen történhetett. Végezetül mindkét nép nomád jellegű életmódot folytatván a szállásterület folyói közelében telepedhetett le. Mindezekkel szemben felhozható, hogy a magyaroknál legalábbis látenszen több törzs volt (a Kürtgyarmat két, a Kabar három törzsből tevődött össze egy törzssé). Az is felvethető, hogy Konstantinos tévedett, amikor azt állította, hogy Etelköz elvesztése után Turkiát (Kárpát-medencei új hazájukat) csak a morvától hódították el, így hasonló botlás nem zárható ki akkor sem, amikor úgy tudósított, hogy a besenyők a magyaroktól szerezték jelenlegi hazájukat.¹⁹ E kételyek hangoztatása indokolt, lehetséges az is, hogy a besenyők más megtelepedési rendet alkalmaztak, mint korábban a magyarok. Az analógia

¹⁶ Bartha Antal nézetére l. Magyarország története I/1. (A kezdetektől 1242-ig). Főszerk. Székely György, szerk. Bartha Antal. Bp. 1986. 528.; Kristó Gyula: az l. jegyzetben i. m. 147–148.

¹⁷ Perényi József: A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. In: Kovács Endre (szerk.): Magyar–oroszl történelmi kapcsolatok. Bp. 1956. 22.

¹⁸ A magyarok vándorló életmódjára utalnak az arab források, l. MEH 88.; a magyarok nomád voltára l. újabban Kristó Gyula: az l. jegyzetben i. m. 444–445.; l. még uő.: A X. század közepi magyarság "nomadizmusának" kérdéséhez. Ethnographia 93 (1982) 469–471.; „félnomád” voltakra l. pl. Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 16–17. 40.

¹⁹ Vékony Gábor: a 9. jegyzetben i. m. 45.

alkalmazását azonban jelenleg az egyedüli lehetséges módszernek tartjuk, amellyel hipotetikus jelleggel ugyan, de rekonstruálhatók a törzsi szállásterületek Etelközön belül.

Először meg kell vizsgálnunk a besenyők „etelközi” megszállásának rendszerét. Konstantinos leírása szerint a Dnyeper folyó „felezte” a besenyő szállásterületet, hiszen négy törzs ettől nyugatra, négy pedig ettől keletre élt. Ez a szabályosság tudatos elrendezést sejtet, ami összefüggésben állhat azzal, hogy a törzs nem vérségi, hanem katonai—politikai és területi képződmény, mégha a vérségi szempontokat ekkor még nyilvánvalóan számontartó nemzetségekből tevődik is össze. Konstantinos megemlíti, hogy a besenyő nép nyolc törzse negyven részre tagolódik.²⁰ Eszerint minden törzs öt kisebb részből állt, amelyeket a nemzetségekkel azonosíthatunk.²¹ E szabályosság sem lehet a pusztá véletlen műve.

A bizánci császár közli az egyes besenyő törzsek pontos elhelyezkedését is. Érthető módon a Bizánchoz közelebbi nyugati törzsek esetében kapunk jobb leírást. Eszerint „*Jazikapan tartomány Bulgária közelében van*” (félnapi útra), „*alsó Jula tartomány Turkia közelében van*” (négy napi útra), „*Karabaj tartomány Oroszország közelében van*” (egy napi útra), „*Javdierdim tartomány pedig Oroszország földjének adóköteles területeihez, az ultinokhoz, drevleninekhez, lenzeninekhez és a többi szlávokhoz van közel*”. A keleti besenyő törzseket illetően a következőket olvashatjuk: „*Küercsicsur tartomány, Szurukülbej tartomány, Borutolmacs tartomány és Bulacsaban tartomány a Dnyeper folyón túl fekszik a keletibb és északibb részek felé, s Úzia, Kazária, Alánia, Cherszón és a többi klíma-vidék felé néz.*” Ezúttal is megadja a távolságokat a bizánci császár, de nem mondja meg, hogy melyik törzsről van szó. Eszerint „*Besenyőország távolsága Úziától és Kazáriától öt napi út, Alániától hat napi út, Mordiatól tíz napi út... Cherszónhoz nagyon közel van, Boszporoszhoz pedig még közelebb.*”²² Az idézett tudósítás a korabeli

²⁰ DAI 166—167.

²¹ Vö. pl. Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1959. 7, 15.; Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp. 1987. 96.

²² DAI 168—169.; a besenyő törzsek elhelyezkedésére l. még Pálóczi Horváth András: Besenyők, úzok, kunok. In: László Gyula—Szombathy Viktor: Magyarra lett keleti népek. Bp. 1988. 111—114.; uő.: Besenyők, kunok, jászok. Bp. 1989. 14.; Czehe Gyula: Konstantinos Porphyrogenetos, De administrando imperio 37. Kapitel über die Petschenegen. In: Kőrösi Csoma Archivum I. Bp. 1921—1925. 209—219.; Györffy György: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle 14 (1971) 286.; arra, hogy a nyolc törzset egyenletesen helyezték el a Dnyeper két oldalán, l. Golden, P. B., In: Sinor, D. (ed.):

információk szükségességét és a földrajzi helymeghatározás nehézségeit is figyelembe véve relatíve helyesen írta le a besenyő törzsek elhelyezkedését, határait. Meg kell jegyeznünk azt persze, hogy az egyes besenyő törzseket szomszédaiktól elválasztó, többnyire napban megadott távolságot legfeljebb egymáshoz viszonyítva, erős kritikával fogadhatjuk el. Nem tudjuk ugyanis biztosan, hogy mekkora távolságot érthetünk egy napi úton. A bizánci császár leírását a 10. századi Besenyőországról a történeti kutatás lényegében elfogadta. A nyugati törzsek elhelyezkedése többé-kevésbé egyértelműnek tűnik, míg a keletiek vonatkozásában több probléma merülhet föl. Göckenjan azt tételezte fel, hogy Konstantinos a törzsek felsorolása sorrendjében adta meg a hozzájuk közel eső népeket. Így Küercsicsur Úzia (a Volga és az Urál folyók közt levő egykori Besenyőország), Szurukülbej Kazária, Borutolmacs Alánia, Bulacsaban pedig Cherszón közelében helyezkedett el.²³ E logikusnak tűnő hipotézist elfogadhatjuk, de más feltevés is lehetséges.

Ha a besenyő analógiát első megközelítésben alkalmazzuk, a következőt állapíthatjuk meg. Úgy véljük, hogy az etelközi magyar törzsek között is „*vízválasztó*” volt a Dnyeper. Négy törzs ettől nyugatra, négy pedig keletre lakott. A nyugati törzsek közül egy közel lehetett a bolgárokhoz. Erre utalhatnak az arab források, amikor azt írják, hogy amikor a magyarok a Duna folyó partján vannak, látják ezeket a nándorokat.²⁴ Egy másik nyugati törzs a Kárpát-medence északnyugati felében él, de keleti részei felett bizonyos fennhatóságot gyakorló morvákhhoz lakhatott közel. Az arab források is említik a magyarok nyugati szomszédaiként a morvákat.²⁵ A kalandozások egy része (pl. 892, 894) is valószínűsíti e szomszédságot, valamint az a konstantinosi megállapítás (amely csak részben helytálló), hogy a magyarok a morváktól foglalták el új hazájukat.²⁶ Egy másik nyugati magyar törzs a 882-től szerveződő kijevi Rusz szomszédságában élhetett, egy pedig más szláv törzsekhez lakhatott közel. Feltehető, hogy ez utóbbi két törzsnek volt lehetősége leginkább fosztogatni, illetve adókra kényszeríteni a szlávokat, ahogy

---

The Cambridge History of Inner Asia. New York, 1990. 273.

²³ Göckenjan, H.: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden, 1972. 92.

²⁴ MEH 88.; A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk. Pauler Gyula-Szilágyi Sándor. Bp. 1900. 167–168.; Wiet, G.: *Ibn Rusteh. Les autours précieux*. Les Caire. 1955. 160.

²⁵ L. uo.

²⁶ DAI 64–65, 172–173, 176–177, 180–181.; a konstantinosi megállapítás pontatlanságára vö. 19. jegyzet

azt az arab források fel is jegyezték.²⁷ A konstantinosi öt folyót bevonva a szállásterületi rekonstrukcióba feltételezhetjük, hogy két törzs a Dnyeszter, Prut és Szeret folyók vidékén lakhatott. A másik két törzs esetében a Déli—Bug és a Dnyeper folyók vidékére gondolhatunk.

A keleti törzsek vonatkozásában kevesebbet tudunk mondani. Az arab források alapján arra következtethetünk, hogy egy törzs a volgai bolgárokhoz tartozó eszekilek és a besenyők régi szállásterülete szomszédságában lakott északkeleten.²⁸ Konstantinos tudósítását követve arra gondolhatunk, hogy egy vagy két magyar törzs Kazáriához és a Don vidékhez közel helyezkedett el, a bizánci császár hangsúlyozza ugyanis a kazár kapcsolatokat és a Levediről elnevezett szállásterület közelségét Kazáriához.²⁹ A magyarok Krím-félszigeti kereskedése és az a körülmény, hogy a 861. évi Konstantin-Cyrrill-féle misszió a Krím közelében magyarokba (ugri) ütközött, valószínűvé teszi, hogy egy magyar törzs a Dnyeper keleti partja és a Krím közelében lehetett.³⁰

További fontos kérdés, hogy vajon konkrét vezérekhez vagy törzsekhez köthetjük-e a fent vázolt szállásterületeket. Valamennyivel könnyebb vezérekhez (törzsfőkhöz) kapcsolni a nyugati, illetve a keleti törzsi szállásterületeket (a Krónika és Anonymus is vezérek szálláshelyeit említette). Felvethető, hogy a kalandozásokat is bizonyos fokig meghatározta a törzs lokalizációja és lehetőségei (szomszédja katonai ereje és a vele kialakított kapcsolatok jellege). Ezért úgy véljük, hogy Árpád és Kurszán nyugati magyar törzsek vezérei (törzsfői) voltak. Mindkét fejedelemmel tárgyalt az Al-Dunánál a bizánci követ 895 táján Bulgária megtámadásáról.³¹ A Krónika szerint Árpád megelőzte a többi vezért a honfoglaláskor, mivel nemzetségének tisztje volt előrenyomuláskor elől, visszavonuláskor pedig hátul haladni.³² Az erre vonatkozó utalást ugyan a krónikakutatók többsége megkérdő-

²⁷ L. 24. jegyzet

²⁸ L. 24. jegyzet

²⁹ DAI 170—173.; MEH 118—119.; ÁMTBF 43—44.

³⁰ A Krím-félszigeti kereskedésre vö. 24. jegyzet; a Kazáriába tartó bizánci követség és a magyarok találkozására a Krím közelében l. MEH 127.; elemzésére l. Király Péter: A magyarok említése a Konstantin-legendában. Magyar Nyelv 70 (1974) 1-11, 157—173, 279—285.

³¹ ÁMTBF 59.; MEH 106.; arra, hogy a tárgyalásban résztvevő két főnök törzse közel lehetett Bulgáriához, l. Tóth Sándor László: Kabarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 118 (1984) 110.

³² MEH 189.; *Scriptores rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit E. Szentpétery. (a továbbiakban: SRH) Budapestini 1937—1938. I. 290.*

jelezte, mondván, hogy ez Árpádra nézve dehonesztáló, hiszen a csatlakozott nép szintjére süllyeszti le az általa vezetett törzset. Feltételezték, hogy az Árpád-dinasztia presztizsének csökkenése korában, tehát a 13. század második felében jegyezhették le ezt a téves és rosszindulatú megjegyzést.³³ Lehetséges azonban, hogy ez a krónikapasszus is nagy régiségre megy vissza, s egyáltalán nem célzatos jelleggel azt őrizte meg, hogy Árpád törzse olyan pozícióban volt, hogy elsőként léphette át az orosz havasokat (Kárpátokat). Hasonlóképpen Kurszán is nyugati orientációjú törzs vezetőjének tűnik, hiszen a 892. évi kalandozást Aventinus szerint ő vezette, s a honfoglalás utáni harcoknál is rendre a nyugati részeken tűnt fel 904-ben bekövetkezett haláláig.³⁴ A 895 előtti korszak harmadik ismert személyisége (leszámlítva Árpád apját, Álmost), a csak Konstantinos által említett Levedi keleti orientációjának tekinthető. Levedia „Kazáriához volt közel”, s e szomszédság törzsi szállásterületre is vonatkoztatható. Lehetséges, hogy a kazárokkal való együttarcolás is elsősorban Levedit (s törzsét) érintette.³⁵ Levedi kazáriai utazása utalhat arra is, hogy e törzs szállásterülete lehetett legközelebb a Kaganátushoz. A honfoglalás előtti vagy a körüli időből ismert vezetők közül kettőt tehát a nyugati, egyet pedig a keleti magyar törzsekhez kapcsolhatunk.

A szállásterületek meghatározott törzsekhez kötése bonyolultabb probléma és alaposabb vizsgálatot érdemel. Előjáróban két idevágónak tűnő adatot említenénk. A 881. évi kalandozás alkalmával nemcsak magyarok, de kabarok (Cowari) is megfordultak a mai Ausztria területén.³⁶ Ebből feltételelesen arra is következtethetünk, hogy a kabarok is a Dnyepertől nyugatra lakó törzsek közé tartozhattak. Távolabbi lokalizáció esetén ugyanis vélhetően csökken a lehetősége annak, hogy egy ilyen messze vezetett akcióba bekapcsolódjanak. Nyugati elhelyezkedésük mellett szóló közvetett érv lehet az is, hogy nyilvánvalóan minél inkább távolodni igyekeztek az őket legyőző Kaganátustól. A Kazáriával jórészt szövetséges—vazalusi viszonyban lévő magyaroknak sem állt érdekében egy állandó kazár—kabar

³³ Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1948. 152.; uő.: MEH 294. o. 414. jegyz.; Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 347.; arra is utalhatott, hogy valamikor (830 és 850 között) csatlakozott törzsi feladatokat látott el e törzs, l. Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 138.

³⁴ MEH 263—264.; Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 220—221, 450.; l. még Kurszánra (Kuszálra) legújabbán uő.: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1994. 53—93.

³⁵ Moravcsik Gyula felvetésére l. Jenkins, R. J. H. (ed.): a 4. jegyzetben i. m. 148.

³⁶ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores I—XXXII. Hannoverae—Lipsiae 1826—1934. XXX/2. 742.*

konfrontáció a keleti határok mentén.³⁷ A másik, közvetett adatok alapján lokalizálható törzs a Kürtgyarmat. Régóta ismert, hogy a Julianus barát által 1236-ban fellelt Magna Hungaria területére helyezhető baskírok között magyar törzsnevekkel is találkozunk. Németh Gyula kutatásai során előbb a Jenő és Gyarmat törzsneveket valószínűsítette, később már öt magyar törzsnév nyomait vélte felfedezni Baskíriában. Újabb kutatások szerint csak a Gyarmat esetében fogadható el az azonosítás.³⁸ Az arab források alapján legalábbis elképzelhető, hogy az etelközi magyar szállásterület korridorszerűen elnyúlhatott északkeleten a Volgáig.³⁹ Magna Hungaria és Etelköz között a 9. században permanens kapcsolat lehetett, amely csak 895-ben szűnt meg. Feltehető, hogy a besenyő támadás vágta el a Magna Hungariában rekedt vagy oda húzódó, az arab források által 2 ezer főre becsült töredéket. E szám a haderő létszámára utalhat, s mivel az etelközi magyarok haderejét 20 ezer főre tették az arab források, arra következtethetünk, hogy a magyarság tizede maradt vagy került Magna Hungariába.⁴⁰ Ez megfelelhet egy vagy két törzs töredékének. Leginkább a Kürtgyarmat törzsre gondolhatunk, amelynek egy része Magna Hungariában maradhatott. Feltehető, hogy a Kürtgyarmat az etelközi szállásterület északkeleti részén, közel a Donhoz helyezkedett el a besenyő támadás előtt.

Vajon közelebből meg lehet-e határozni, hogy mely magyar törzsek voltak „nyugatiak”, s melyek „keletiek”? A történeti irodalomban többen is közel kerültek a 9. századi törzsi szállásterületek kérdésének felvetéséhez. Györffy György utalt Don-Donyec vidéki, illetve Szeret vidéki törzsekre, nemzetségekre a honfoglalás veszteségei kapcsán. Azt is felvetette más munkájában, hogy a Kijev környéki szlávokat a kabarok adóztatták. Tárgyalta egy írásában a besenyők etelközi megtelepedését is.⁴¹ Még közelebb járt a besenyő analógia felvetéséhez Zimonyi István, aki Etelköz kapcsán megemlítette, hogy „a besenyő és a korábbi magyar szállásterület azonosságának a feltételezése, valamint a besenyő törzsek elhelyezkedésének

³⁷ Artamonov, M. I.: Isztorija Hazar. Leningrad, 1962. 345.

³⁸ Németh Gyula: a 10. jegyzetben i. m. 254–255, 264, 308–309.; uő.: Magyar törzsnevek a baskíroknál. Nyelvtudományi Közlemények 68 (1966) 35–50.; kritikájára a legújabbban I. Róna-Tas András: A honfoglalás kori magyarság. Értekezések. Bp. 1993. 24.

³⁹ Németh Gyula: a 10. jegyzetben i. m. 302.; Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 55, 144–145.

⁴⁰ MEH 95.

⁴¹ Györffy György: a 21. jegyzetben i. m. 123.; uő.: a 22. jegyzetben i. m.; uő.: Magyarország története I/1. 592, 594, 608.

és nomadizálási útvonalaiknak leírása analógiaként felhasználható a magyarság esetében”.⁴² Úgy véljük, hogy a besenyők esetében nemcsak a 4—4-es nyugati—keleti tagolás rendszerét fedezhetjük fel. Konstantinos közli a besenyő törzsnévlistát is, amely szerint az „*első tartomány neve Erdim, a másodiké Csur, a harmadiké Julia, a negyediké Külbej, az ötödiké Karabaj, a hatodiké Tolmacs, a hetediké Kapan, a nyolcadiké Csaban*”.⁴³ A 37. fejezet végén azt olvashatjuk, hogy kangarnak nevezik „*három tartomány népét, Javdierdimét, Küercsicsurét és KabuksinJuláét, mint akik a többieknél vitézbbek és nemesbbek, mert ezt jelenti a kangar elnevezés*”.⁴⁴ A történeti kutatás a besenyő törzsnévlista értelmezését illetően megoszlott. Egyes kutatók úgy vélekedtek, hogy a három kangar törzset meghódították a besenyők és katonai segédnéppé tették, mások szerint viszont éppenhogy vezértörzseknek kell tekintenünk őket a leírás alapján.⁴⁵ Egyáltalán nem terjedt ki viszont a történeti kutatás figyelme arra, hogy vajon a besenyő törzsnévlistának — függetlenül egyébként hierarchikus vagy hadrendi jellegétől — van-e valami köze a besenyők Konstantinos által vázolt települési rendjéhez. A kettőt összevetve a következőket tapasztaljuk. A három kangar törzs közül az első Erdim és a harmadik Julia nyugaton helyezkedett el, a második Csur keleten. Még inkább meglepő az a szabályosság, hogy a törzsnévlista „páratlan” számú törzsei (Erdim, Julia, Karabaj, Kapan) kivétel nélkül nyugaton, „páros” számú törzsei (Csur, Külbej, Tolmacs, Csaban) pedig keleten kaptak helyet. Azt gyanítjuk, hogy sem a már idézett 4—4-es elrendezés, sem pedig a most említett „páros—páratlan” nyugati—keleti beosztás nem lehet a véletlen műve. Nehezen hihető legalábbis, hogy a törzsnévlista sorrendje véletlenül alakult úgy, hogy a bizánci császár mindig előbb egy nyugati, majd egy keleti törzset említett. Úgy tűnik tehát, hogy a besenyő törzsnévlista sorrendisége (hierarchiája) és a törzsek lokalizációja összefügg egymással.

---

⁴² Eltekő címszó. I. Korai magyar történeti lexikon (9—14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. 204.

⁴³ DAI 166—167.

⁴⁴ Vö. DAI 170—171.

⁴⁵ A kangarok alávetett helyzetére I. pl. Györfy György: a 21. jegyzetben i. m. 129. o. 2. jegyzet; Vásáry István: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. 155.; a kangarok vezértörzsi státusára I. pl. Czeglédy Károly: a 12. jegyzetben i. m. 273—274, 305.; Pálóczi Horváth András, in: László Gyula—Szombathy Viktor: a 22. jegyzetben i. m. 113—114.

Nézetünk szerint a fenti rendkívül merész hipotézist alkalmazhatjuk az etelközi magyar törzsszövetségre is. Sajnálatos módon Konstantinos csak a magyar törzsnévlistát közölte a 40. fejezetben (Kabar, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi), s nem adta meg a magyar törzsek elhelyezkedését a 10. századi szállásterületen belül sem. A törzsnévlistát a kutatók meglehetősen ellentmondásosan értékelték. Van olyan feltevés, amely szerint Konstantinos a korabeli települési rendet tükröző sorrendben sorolta fel a törzseket.⁴⁶ Jóval elterjedtebb nézet szerint hadrendi jellegű a törzsnévlista. Györffy feltevése szerint a kabarok alkották az elő- és utóvédet, három—három törzs a két szárnyat, a hét törzs középső helyén levő Tarján pedig a vezértörzs volt.⁴⁷ Berta Árpád szerint előbb a Megyer, majd a Tarján lett a vezértörzs, a szárnyvédelmet a Kürtgyarmat és a Jenő adta, míg az elővéd szerepét a Kabar és a Nyék játszotta, az utóvédét pedig a Kér és a Keszi.⁴⁸ A tradicionális felfogás szerint a törzsnévlista élére a kabarok a hadrendben játszott elővéd szerepük miatt kerültek, utána viszont a törzsi hierarchia érvényesült (a Nyéket, illetőleg a Megyert tekintették vezértörzsnek).⁴⁹ Felmerült az a feltevés is, hogy a törzsnévlista hierarchikus jellegű volt, s a kabarok alkották a vezértörzset.⁵⁰

Hipotézisünk szerint a magyar törzsnévlista ugyanolyan jellegű, mint a 37. fejezet besenyő törzsnévlistája. Ezt támaszthatja alá, hogy a kangarokhoz hasonlóan legvitézebbeknek tünteti fel Konstantinos a kabarokat is.⁵¹ Igaz, hogy nemesiséget (előkelőséget) a kabarok esetében nem említ a bizánci császár, de ez —ahogy azt Czeglédy Károly a kangarokkal, illetve Levedivel kapcsolatban hangsúlyozta— szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban állt a vitézséggel.⁵² A besenyő analógia

⁴⁶ Moór Elemér: az 1. jegyzetben i. m. 32—33.

⁴⁷ Györffy György: a 21. jegyzetben i. m. 106.; uő.: a 18. jegyzetben i. m. 30—31; vö. még Herényi István: az 1. jegyzetben i. m. 64, 73.

⁴⁸ Berta Árpád: Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. *Keletkutatás* 1989. 3—17.; uő.: *Stammesnamen türkischen Ursprung. Ural-Altäische Jahrbücher* 1990. 31—37.

⁴⁹ A Nyékre, mint vezértörzsre l. Váczy Péter. In: Győr. Vároštörténeti tanulmányok. (szerk. Dávid L.—Lengyel A.—Z. Szabó L.) Győr, 1971. 59.; Pais Dezső: A magyar őstörténet vitás kérdései. *Nyelvtudományi Értesítő* 5 (1955) 69—70.; a Megyerre l. pl. Németh Gyula: a 10. jegyzetben i. m. 40, 276.; Hóman Bálint—Szekfű Gyula: *Magyar történet* I. Bp. 1941. 68, 99, 122—123; Bartha Antal: a 4. jegyzetben i. m. 149.

⁵⁰ Marquart, J.: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. 64.; Grousset, R.: *The Empire of the Steppes. A History of Central Asia*. New Brunswick, 1970. 178.

⁵¹ MEH 120.; DAI 174—175.; ÁMTBF 46.

⁵² Czeglédy Károly: a 12. jegyzetben i. m. 273.

konzekvens alkalmazása esetén feltételezhetjük, hogy a törzsnévlista elején szereplő három törzs közül az első három a következőképpen helyezkedett el. Az első helyen álló Kabar és a harmadik helyen levő Megyer egyaránt a Dnyepertől nyugatra, míg a második helyen található Nyék a Dnyepertől keletre foglalt helyet. Feltételezzük, hogy miként a besenyőknél, a „*páratlan*” számú helyen levő törzsek, tehát az ötödik helyre sorolt Tarján és a hetedikként említett Kér is a nyugati törzsek közé tartozott. A „*páros*”, tehát keleti törzsek közé számíthatjuk a Nyéken kívül még a negyedik Kürtgyarmatot, a hatodik Jenőt és a nyolcadik Keszit. A törzsnévlista megfelelő helyén levő besenyő törzsek elhelyezkedését alapul véve a nyugati magyar törzsek szállásterületével kapcsolatban további feltevéseket tehetünk. Eszerint *a hetedik magyar törzset, a Kért az Al-Duna és a Szeret vidékére helyezhetjük, a dunai bolgárok tőszomszédságába (a hetedik besenyő törzs, a Kapan pozíciójába). A harmadik helyen álló Megyert a Kárpátokhoz közeli szállásterületre, a Dnyeszter és Prut tájára lokalizálhatjuk (a Jula törzs későbbi lakhelyére). A Megyertől keletebbre, a Déli—Bug vidékén kereshetjük a kabarok területét (az Erdim törzs helyén). A Dnyeper környékén, a kijevei Rusz szomszédságában lehetett a Tarján törzs (a Karabaj törzs pozíciójában). A keleti magyar törzsek szállásterületének rekonstruálása még feltevés szintjén is nehezebb, mivel a besenyő törzsek elhelyezkedését a Dnyepertől keletre nem tudjuk pontosan. Úgy gondoljuk, hogy a Nyéket talán a Dnyeper keleti oldalára lokalizálhatjuk, a Kürtgyarmatot a már említett ok miatt a Don mellékére, északnyugati vidékére, a Jenőt inkább a Don-Donyec vidék délebbi részére, míg a Keszit talán a Krím-félszigethez közeli szállásterületre helyezhetjük.*

A fenti rekonstrukció természetesen hipotetikus jellegű. Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy vajon a 10. századi, Kárpát-medencei törzsi szállásterületek analógiájára építhetünk-e az etelközi megtelepedés rendszerét illetően. E felvetés annál is inkább jogosnak tűnik, hiszen a Kárpát-medence honfoglaláskori régészeti feltárásai, a nagy számban fellelhető törzsi helynevek vizsgálata, továbbá az írott forrásokban (XIV. századi krónikakompozíció, Anonymus) megőrzött hagyomány a vezérek lakhelyét illetően több és főként biztosabbnak tűnő eredményt ígérnek, mint az Etelköz esetében általunk alkalmazott módszer. Mivel pedig nagy valószínűséggel feltételezhetjük azt, hogy a törzsek megtelepedési rendszere konzervatív volt, s igyekeztek elfoglalni nagyjából azt a helyzetet, mint a korábbi szállásterületen, a 10. századi rekonstruált elhelyezkedést visszavetíthetnénk Etelközbe. Sajnálatos módon a régészeti kutatások alapján egy-egy terület etnikumának meghatározása is nehézségekbe ütközik, törzsi szállásterületek pontos elkülönítése és megha-

tározott törzsekhez való kapcsolásuk jelenleg legalábbis nem lehetséges. A törzsi jellegű helynevek történeti alkalmazása, értelmezése is problémákat rejt magában. A történeti kutatás korábban inkább egy-egy törzsnév meghatározott területen belüli előfordulása, újabban inkább hiánya alapján próbált arra következtetni, hogy mely törzs lakhatott ott. E módszer is csak egy-két esetben hozott eredményt, ráadásul ezen esetekben sem beszélhetünk másról, mint bizonytalan értékű feltevésekről. Kristó Gyula joggal utalt arra, hogy a helynevek felhasználásánál roppant óvatossággal kell eljárni, s nagy horderejű koncepciókat építeni ezekre aligha szabad.⁵³ A magyar krónikás hagyományban említett vezéri szállásterületek alapján is megkísérelték rekonstruálni a megtelepedést, de itt is számos buktatóval kell szembenéznünk.⁵⁴ Egyfelől a Krónika és Anonymus vezérnévsorai egymással is ellentétben vannak, aligha tekinthetjük ezeket biztos alapnak a 10. századi szállásterületek felvázolásához. Másfelől, mégha történnek is erre próbálkozások, a konstantinói törzsnévlistát aligha tudjuk összekapcsolni a vezérnévsorokkal.⁵⁵

A jelzett nehézségek ellenére születtek rekonstrukciók a 10. századi magyar törzsi szállásterületekre vonatkozóan. A hagyományos elmélet a Megyert helyezte az ország közepére, a többi törzsek pedig körülvették a Duna két partjára és az Észak-Dunántúl egy részére lokalizált vezértörzset.⁵⁶ Egy feltevés szerint a Nyék volt a fejedelmi törzs, amely az Észak-Dunántúlon helyezkedett el.⁵⁷ Györffy György szerint a Tarján foglalta el a centrális helyet, a Duna két partját vezértörzsként. Erre a Tarján helynevek hiányából következtetett. Hasonló ok miatt tételezte fel, hogy a Duna-Tisza köze déli részén a Jenő törzs lakhatott.⁵⁸ A legtöbb feltevés a kabarok megtelepedését illetően született. Helyezték őket a Bécsi-

⁵³ Arra, hogy még etnikum elkülönítése sem lehetséges a 10. századi régészeti leletanyagban l. Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 380.; a konstantinói törzsnevek adattárára l. Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. AUSZ 44 (1973) 32—38.; a törzsnévi helynevekkel kapcsolatos problémákra l. Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. AUSZ 55 (1976) 38—44. Megállapítása szerint a törzsnévi helynevek „nem alkalmasak ...a törzsi szállásterületek rekonstrukciójára”.

⁵⁴ L. pl. Györffy György: az 1. jegyzetben i. m. 211.; uő., Magyarország története I/1. 630.; Herényi István: az 1. jegyzetben i. m. 83, 92.; kritikájára l. Kristó Gyula: az 53. jegyzetben i. m. 30—36.

⁵⁵ Kísérletet tett erre pl. Herényi István: az 1. jegyzetben i. m. 81—82.; Dénes József: az 1. jegyzetben i. m. 1040—1045.

⁵⁶ Németh Gyula: a 10. jegyzetben i. m. 40, 276.; Hóman Bálint—Szekfi Gyula: Magyar történet I. 68, 99, 122.; Bartha Antal: a 4. jegyzetben i. m. 149.

⁵⁷ Váczy Péter: a 49. jegyzetben i. m. 59.

⁵⁸ Györffy György: az 1. jegyzetben i. m. 214—222, 227—228.; uő.: a 18. jegyzetben i. m. 30—31.

medencébe,⁵⁹ a Balaton közelébe,⁶⁰ a Dél-Dunántúlra,⁶¹ Nyitra vidékére,⁶² a Mátra vidékére,⁶³ Biharba, illetve a Felső-Tisza vidékére,⁶⁴ a Duna-Tisza közére,⁶⁵ a Temes-közbe⁶⁶ és Erdélybe.⁶⁷ Némi túlzással azt állíthatjuk, hogy ha valamennyi elmélet eredményét összeadnánk, a kabar szállásterület majdnem lefedné az egész Kárpát-medencét és más törzsnek nem is jutna hely. A fenti gyér eredmények és a kabar szállásterület körüli vita azt mutatják, hogy a 10. századi törzsi területek rekonstrukciója jelenlegi állapotában kevés fogódzót nyújt arra, hogy belőle visszakövetkeztethessünk az etelközi szállásterületekre.

Néhány, többé-kevésbé bizonyos megállapítást tehetünk egyes vezéri (törzsi) szállásterületeket illetően. Kristó Gyula feltevése szerint a fejedelmi törzs szállásterülete ugyan korábban a Duna-Tisza köze egy részére is kiterjedt, de a későbbiekben egyértelműen az Észak-Dunántúlra tevődött át. Vizsgálata szerint 997-ben a Győr, Esztergom és Veszprém határolta terület tartozott a vezértörzs akkori főnöke, István (Vajk) uralma alá.⁶⁸ Véleményünk szerint is az Észak-Dunántúlon, azaz a Dunától nyugatra volt az Árpád-törzs szállásterülete. Ez volt a helyzet Etelközben is, erre utal Árpád tárgyalása a bizánci követtel 895-ben az Al-Dunánál. A másik valószínűsíthető 10. századi szállásterület a gyula törzséé. Ez bizonyosan keleten volt, legfeljebb az vitatott, hogy már 950 előtt is Erdélyben lakott-e a törzs vagy csak utána költözött oda, s előtte a konstantinosi „Turkia” (Temes, Maros, Tútisz, Körös, Tisza folyók vidéke) területén lakott. Az is kérdéses, hogy vajon csak Észak-Erdélyt szállta-e meg a gyula törzse vagy pedig egész Erdély

---

⁵⁹ Moór Elemér: az 1. jegyzetben i. m. 28–32, 91.

⁶⁰ Herényi István: Bulcsú nemzetségének nyári szállása az Árpádok korában. Századok 105 (1971) 361–385.

⁶¹ Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre, 997–1055. Oradea–Nagyvárad. 1926. 21, 32.; Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. AUSZ 82 (1985) 14–16.

⁶² Györffy György: a 21. jegyzetben i. m. 39.; Uő. : a 18. jegyzetben i. m. 34–35.

⁶³ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet I. 122–123, 125–128.; Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 454–457.

⁶⁴ L. 62. jegyzet

⁶⁵ Mesterházy Károly: Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyaroknál. Bp. 1980 43–44.

⁶⁶ Györffy György: a 18. jegyzetben i. m. 166, 172–173.

⁶⁷ Vékony Gábor: Egy kazár felirat a Kárpát-medencében. Életünk 24 (1987) 4. sz. 383–384.

⁶⁸ Kristó Gyula: Koppány feljegyzése. In: uő.: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 85–88.

birtokában volt.⁶⁹ Feltételezhetően Etelközben is keleten foglalt helyet a gyula méltóságot viselő vezér törzse. A harmadik valószínűsíthető 10. századi szállásterület a karkhasz (horka) törzséé. E törzs egyik vezetőjéről, Bulcsúról azt említette a Krónika, hogy a Balaton környékén telepedett le. Okkal tételezte fel Kristó Gyula, hogy a törzs a Balaton és a Dráva között helyezkedhetett el.⁷⁰

Az általunk rekonstruált 9. századi törzsi szállásterületek és a 10. századi vezéri szállásterületek összevetése alapján a következőket állapíthatjuk meg. Árpád fejedelmi törzse nyugati orientációt követett, s Etelközben a Dnyepertől nyugatra, a Kárpát-medencében pedig a Dunától nyugatra telepedett le. A fejedelmi törzs lehetett a Kabar (hierarchikus törzsnévlista esetén) vagy a Megyer vagy pedig a Tarján (hadrendi lista esetén), esetleg a Kér. A gyula törzse keleti orientációt követhetett, s Etelközben a Dnyepertől keletre lakhatott, feltehetően a Don közelében, míg a Kárpát-medencében Erdélyben foglalhatott helyet. A gyula törzse a keleti magyar törzsek egyike lehetett; leginkább a Nyékre (hierarchikus lista esetén) vagy a Kürtgyarmatra (általunk rekonstruált törzsi szállásterülete alapján) gondolhatunk, de szóba kerülhet a Jenő vagy a Keszi is. A 10. században a karkhasz törzse a Dunától nyugatra lakott, feltehetően e törzs Etelközben a Dnyepertől nyugatra helyezkedett el. Az általunk nyugati törzsként rekonstruált törzsek közül elsősorban a Megyert (hierarchikus lista esetén) vagy a Kért (általunk rekonstruált törzsi szállásterülete alapján) vehetjük gyanúba, de nem zárhatjuk ki a Kabart vagy a Tarjánt sem.

Végezetül még egyszer hangsúlyoznánk rekonstrukciónk kísérleti jellegét, s azt, hogy jelenleg az analógiás módszer tűnik számunkra az egyetlen lehetőségnek, amellyel vázolni lehet a feltehető etelközi magyar törzsi szállásterületeket. Feltevéseink közül valószínűnek tartjuk azt, hogy a magyarok esetében is megkülönböztethetünk nyugati és keleti törzseket, továbbá azt, hogy a megtelepedés a Konstantinos által említett folyókhoz igazodott, s a magyar törzsek hasonlóképpen helyezkedhettek el, mint őket követően a besenyő törzsek.

⁶⁹ Észak-Erdélyre l. Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 448–452.; uő.: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. Századok 122 (1988) 3–35.; egész Erdélyre l. pl. Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Századok 117 (1983) 1113–1116.

⁷⁰ MEH 189.; SRH I. 167, 292.; Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 453–454.; Dienes István: A honfoglaló magyarok. Bp. 1972. 24.